
Simon van Dommelen

De hoeders van de stad

Kunstenaars en creatieven geven stad
nieuw gezicht

Kleinschalige, lokale initiatieven, gedragen door wijkbewoners, kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de leefbaarheid van de stad – met hulp van de creatieve sector.

Bottom-up is het nieuwe modewoord voor stedelijke ontwikkeling. De afgelopen jaren zijn tal van initiatieven gestart door creatieve ondernemers, die op een vernieuwende manier naar stedelijke vraagstukken keken en tijdens de economische crisis veel ruimte kregen van bestuurders om hun stempel te drukken op de stad. Nu in sommige steden de investeerders alweer in de rij staan, is het de vraag wat hiervan beklijft. Kunnen we ons opmaken voor een duurzame transitie in stedelijke ontwikkeling of worden de initiatieven binnenkort onder de voet gelopen? Het is goed om daarvoor eerst vragen te stellen bij het begrip 'bottom-up' zelf.

Tweedeling

Bottom-up suggereert dat er een bodem is van waaruit een opwaartse beweging wordt gemaakt. Van de top hebben we een beeld: wethouders,

---

ministers, directeuren van woningcorporaties, CEO's van bedrijven. Maar wie vormen de bodem? Logischerwijs zijn dat de kwetsbare wijkbewoners die moeten rondkomen van een uitkering en de vaardigheden en contacten ontberen om uit de negatieve spiraal te komen. Maar uitzonderingen daargelaten zijn dat niet de mensen die de bottom-up beweging vormen. Dat zijn de veelal hoogopgeleide en creatieve kosmopolieten die vaak na een tijdje in loondienst te hebben gewerkt tot het inzicht zijn gekomen dat de samenleving anders zou moeten worden ingericht. Zij richten kleine bedrijfjes op om invulling te geven aan hun visie, bouwen apps om mensen de weg te wijzen in de kluwen van de stad of zetten duurzame festivals of pop-up stores op die via Facebook grote groepen mensen bereiken. Overheden dragen deze initiatiefnemers, of stadmakers, op handen als voorlopers van de participatiesamenleving.

Maar vraag een gemiddelde wijkbewoner naar de betekenis van de circulaire economie en hij kijkt je schaaftachtig aan. In weerwil van de initiatiefnemers zelf staat een enorme groep mensen aan de zijlijn terwijl institutionele voorzieningen in rap tempo worden afgebouwd en de huren stijgen. Een groot deel van de bottom-up beweging kijkt omhoog en vergeet wat er zich beneden afspeelt. Want hoeveel mensen uit de volkswijken zullen die apps werkelijk installeren? Velen hebben een sociaal netwerk dat niet verder reikt dan het einde van de straat.

De meest recente *Staat van de Stad*, het statistisch instrument van de gemeente Amsterdam, illustreert de tweedeling het best (Gemeente Amsterdam 2015). Amsterdam-Noord, de hippe wijk in wording volgens de *New York Times* (Williams 2012) en de bakermat van de bottom-up beweging, bleek tussen 2012 en 2014 het enige Amsterdamse stadsdeel met een verslechterde leefsituatie. Deze analyse vraagt om zelfkritiek van de bottom-up beweging en een scherp bewustzijn over de diversiteit van de doelgroepen die worden aangesproken, als we tenminste een diverse en inclusieve stad voor ogen hebben. Hoogopgeleid publiek, meestal de eigen achterban, is eenvoudig te bereiken. Laagopgeleide bewoners hebben minder organisatiekracht en vragen dus meer aandacht. De Noorderpark Trust in Amsterdam bijvoorbeeld, een creatief samenwerkingsverband van bewoners en initiatief-

nemers, besteedt 80 procent van haar tijd en aandacht aan deze groep om een goede balans te bereiken in het Noorderpark in Amsterdam en om daadwerkelijk iets te betekenen voor vraagstukken als armoede, gezondheid en eenzaamheid. Veel bottom-up initiatieven bewaren een veilige afstand, al dan niet bewust. Die schroom moet worden afgeschud, want de toenemende tweedeling is een serieuze aangelegenheid. Voor haar eigen bestaansrecht dient de bottom-up beweging hier verantwoordelijkheid te nemen.

Systemewereld boven leefwereld

Bottom-up is een beweging van onder naar boven, maar waarom is die eigenlijk nodig? Overheid, woningcorporaties en welzijnswerk staan toch in dienst van de samenleving? Veel instituties uit het maatschappelijke middenveld zijn opgericht door stadsbewoners die zich organiseerden om bepaalde misstanden rond huisvesting of maatschappelijke voorzieningen aan te pakken. Maar deze organisaties hebben zich geleidelijk losgezongen van hun achterban. Verenigingen werden stichtingen en besluitvormingsprocessen verschoven, in het kader van efficiency, van de leden naar managers. Het resultaat is een hiërarchische verhouding tussen de systeemwereld van instituties en de leefwereld van de stadsbewoner. Beide werelden hebben hun eigen dynamiek, met tegengestelde belangen. Instituties handelen volgens vaste structuren, met grenzen en procedures die gehandhaafd moeten worden. Het technocratische, grootschalige karakter van deze organisaties geeft nauwelijks ruimte voor flexibiliteit. Systeemfouten worden niet opgelost door het systeem los te laten, maar door een nieuw systeem (lees: nieuwe managementlaag) toe te voegen.

De dynamiek van een wijk is totaal anders. Wijkbewoners handelen intuïtief, niet volgens vaste structuren. Mensen jagen dromen na, geen project met een kop en een staart. Niet wetten en regels, maar vertrouwen vormt de basis onder een hechte gemeenschap. En om iets te bereiken is een sociaal netwerk cruciaal, met informele ontmoetingen.

Loslaten

Als we willen dat de bottom-up beweging een duurzame betekenis gaat hebben voor de →

stad, is er een nieuw begrip nodig, waarin de leefwereld niet onder de systeemwereld staat, maar op zijn minst op gelijke hoogte. Sommige intermediaire organisaties en politici proberen de macht van de burger te vergroten door een buurtwet te ontwerpen naar Brits voorbeeld, met onder andere een *right to bid* (wijkbewoners mogen als eerste bieden op leegstand) en *right to challenge* (maatschappelijke aanbesteding). Maar daarmee proberen ze iets vast te leggen wat niet vastgelegd kan en wil worden. Met een wet wordt een nieuw systeem gecreëerd, waar we nu juist vanaf willen. De invloed van bottom-up initiatieven wordt niet groter door de beweging strakker te organiseren, maar juist door kaders, structuren en principes los te laten. Door experimenten toe te staan, vrijheden te vergroten en soms chaos te omarmen. Zo ontstaat ruimte voor toeval, de bron van innovaties. Want precies die ongedefinieerde ruimte is de bron van innovaties en verklaart het succes van de stad.

Wie anders dan kunstenaars en creatieven zijn hiertoe in staat? Een voorbeeld is de Wisselwinkel, een leegstaand pandje in de Van der Pekstraat in Amsterdam-Noord dat woningcorporatie Ymere in beheer had gegeven aan Mama Louise. Dit creatieve collectief biedt bewoners met een uitkering de kans hun ondernemerschap te beproeven met een winkelconcept. Mama Louise ondersteunt hen met de inrichting, de huisstijl en het bedrijfsplan. Ymere kampte met omvangrijke winkel-leegstand in de Van der Pekstraat. De corporatie was bijvoorbeeld twee jaar vergeefs op zoek naar een fietsenmaker. Met dat in het achterhoofd zijn de kwartiermakers van Mama Louise een rondje gaan lopen in de wijk met de eenvoudige vraag aan bewoners: 'Waar laat je jouw fiets maken?' Op één middag ontdekten ze zo drie informele fietsenmakers in de buurt. Eén van hen, Rathu, had wel eens een mailtje naar Ymere gestuurd, maar daar stonden zoveel

spelfouten in dat hij niet serieus werd genomen. Na een maand in de Wisselwinkel zette Rathu zijn uitkering stop, na een half jaar betrok hij een ander leegstaand pand, vervolgens huurde hij het naastgelegen pand erbij en nam de eerste van vijf werkloze buurtbewoners in dienst. Dit succes maakt duidelijk hoe kunstenaars en creatieven vastgeroeste patronen kunnen doorbreken en bruggen slaan tussen twee werelden die van elkaar vervreemd zijn geraakt. Kunstenaars zijn effectief, omdat ze de passies, talenten en verhalen van wijkbewoners zelf centraal stellen, en niet bezig zijn met het verkopen van een product vanwege een probleem.

Kanteling

Kunstenaars zijn in staat om de hoeders van de stad te worden. Niet als katalysator van de markt-economie (ofwel gentrificatie), maar doordat ze het bewustzijn over het belang van de spontane stad kunnen vergroten. Steeds meer kunstenaars nestelen zich nu in de haarvaten van de samenleving om van daaruit speldenprikken uit te delen aan de gevestigde instituties en om de stad van nieuwe zuurstof te voorzien. Zij zetten daarmee niet hun eigen autonomie op het spel, noch verkopen ze zich aan het grootkapitaal, zoals wordt gevreesd. Want feitelijk zijn ze onmisbaar geworden voor beleidsmakers.

Op verschillende terreinen heeft de bottom-up beweging een structurele positie verworven. Denk aan energiecoöperaties, buurtzorginitiatieven, zelforganisaties van dorpen, de *social enterprises* en complete wijken die zelfbouwgroepen ontwikkelen. Daar staat tegenover dat bij masculiene organisaties als vastgoedbedrijven of financiële instellingen nog een wereld te winnen valt. Het systeemdenken brokkelt snel af, maar de tijd moet uitwijzen of de crisis zo diep is gegaan dat de door wetenschappers als Jan Rotmans voorspelde kanteling (nederlandkantelt.nl) naar de leefwereld van mensen daadwerkelijk plaatsvindt.

Daarvoor is het belangrijk dat de publieke sector zich meer bewust wordt van de effectiviteit van kleinschalige, lokale initiatieven. Zij hebben de sleutel in handen om de stad stad te laten zijn. Zo heeft de gemeente Amsterdam het gebiedsgericht werken ingevoerd om beter aansluiting te vinden bij de behoeftes uit de wijk. Hiermee komt er meer ruimte voor klein-

De invloed van bottom-up initiatieven wordt niet groter door strakker te organiseren, maar juist door kaders, structuren en principes los te laten

schaliger bottom-up projecten. De budgetten zijn echter als vanouds verdeeld over verschillende kokers, met elk hun eigen wethouder. Een enorm intern lobbycircuit is het gevolg.

Er is een belangrijke rol weggelegd voor intermediairs die beide talen spreken en als oliemannetje initiatieven van onderop kunnen verbinden aan partners uit de systeemwereld en andersom. Zij kunnen voorkomen dat initiatiefnemers vast komen te zitten in de kluwen van subsidieaanvragen, vergunningprocedures, verantwoordingsmechanismes of politieke belangen.

Kunstvakonderwijs

Mocht de kanteling er komen dan ligt er voor kunstenaars en creatieve ondernemers wat in het verschiet, omdat zij de behoeftes uit de leefwereld kunnen vertalen naar nieuwe perspectieven en concepten. Helaas is dat bij landelijke beleidsmakers nog niet doorgedrongen. De culturele sector heeft (nog) geen plek verworven in de Agenda Stad van het Rijk, gericht op het versterken van groei, innovatie en leefbaarheid

van steden. Maar ook de sector zelf kan meer doen aan zijn zelfbewustzijn en open houding naar de samenleving. Dat zijn kwaliteiten waartoe het kunstvakonderwijs beter moet worden geëquipeerd. Het onderwijs wordt nog sterk gedomineerd door een stroming die vindt dat kunst zich afzijdig moet houden van de samenleving. Het wordt tijd dat men zich realiseert dat de autonomie van de kunstenaar niet op het spel staat. Laten we afscheid nemen van deze eilandmentaliteit, zodat het stedelijke domein vaker besmet kan worden door de visionaire blik van de kunstenaar. Wellicht een utopische gedachte, maar zonder dromen geen stad. ●

Literatuur

- Gemeente Amsterdam (2015) *De staat van de stad Amsterdam VIII: de Amsterdamse leefsituatie-index*. Amsterdam: Onderzoek, informatie, statistiek. (www.ois.amsterdam.nl/pdf/2015_svds_h01.pdf)
- Williams, N. (2012) 'From blue collar to red hot in Amsterdam'. In: *New York Times*, 2 november. (www.nytimes.com/2012/11/04/travel/from-blue-collar-to-red-hot-in-amsterdam.html)

Advertentie

The Learning series is growing!

Subscribe to Volume NOW

www.volumeproject.org/subscribe

Learning 3
will be released
in September